

KAFESTEKİ HALİFELER

(Sâmerrâ Dönemi İktidar Mücadeleleri)

Fatih GÜZEL

© Copyright 2020

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi A.Ş.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kâğıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığının bandrolü ile satılmaktadır.

*Gözden geçirilmiş tashihli baskıdır.

ISBN

978-605-258-790-4

Kitap Adı

KAFESTEKİ HALİFELER
(Sâmerâ Dönemi İktidar Mücadeleleri)

Yazar

Fatih GÜZEL

Yayın Koordinatörü

Yasin Dilmen

Sayfa ve Kapak Tasarımı

Akademisyen Dizgi Ünitesi

Yayıncı Sertifika No

47518

Baskı ve Cilt

Sonçağ Matbaacılık

Bisac Code

REL037060

DOI

10.37609/akya.791

GENEL DAĞITIM

Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A

Yenişehir / Ankara

Tel: 0312 431 16 33

siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

Merhum hocam Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL'a ithaf olunur.

KISALTMALAR

Ans.	: Ansiklopedisi
bkz.	: Bakınız
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
Fak.	: Fakültesi
h.	: Hicri
m.	: Miladi
nşr.	: Neşir
s.	: Sayfa
Sos. Bil. Ens.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sy.	: Sayı
Ter.	: Tercüme
Thk.	: Tahkik
Trs.	: Tarihsiz
Ünv.	: Üniversitesi

ÖNSÖZ

Müslüman Araplarla, Türklerin ilk direkt temasları Râşid halifeler döneminde İran'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle gerçekleşmiştir. Emevîler döneminde iki taraf arasındaki münasebetler Müslüman Arapların Türkistan ve Kafkasya'da gerçekleştirdiği fetihler ve Emevîlerin takip ettiği ırkçı politikalar sebebiyle düşmanca gerçekleşse de ilk defa Türkler, bu dönemde İslâm ordusunda hizmet etmeye başlamışlardır. 132/ 750 yılında Mevâlî'nin desteği ile Emevîleri yıkarak hilafeti ele geçiren Abbâsîler, seleflerinin takip ettiği Arapçı politikadan uzak durarak Mevâlî'nin tarih sahnesinde yer almasına imkân sağlamışlardır. Bunun sonucunda ilk Abbâsî halifeleri döneminde devlet, Fars (İranlıların) heme-gonyasına girmiştir.

Türklerin İslâm dünyasına dâhil olmaları dünya tarihinin kırılma noktalarından biridir. Çoğunluğu Müslüman olmadan evvel Türkler, İslâm ordusundaki mevcudiyetleri ve güçleriyle, İslâm dünyasına hâkim olmuşlardır. Türklerin etkin bir şekilde İslâm coğrafyasına sirâyet etmeleri, Abbâsîlerin ilk asrında gerçekleşmiştir. Askerî vasıflarıyla Abbâsî halifelerinin dikkatini çeken Türkler, devleti hemegonyaları altında tutan İranlılara karşı bir denge unsuru olmak üzere Abbâsî ordusuna dâhil edilmişlerdir. Özellikle Me'mûn ve Mu'tasım'ın hilafet dönemlerinde ordudaki Türk asker sayısı onbinlere ulaşmış, Abbâsî ordusunun vurucu gücünü Hassa ordusu olarak isimlendirilen Türk askerî birlikleri teşkil etmiştir. Halife Mu'tasım'dan itibaren büyük bir güç haline gelen Türk ordusu için 220/835 yılında Sâmerrâ şehri kurulmuş, hilafet merkezi de bu şehre taşınmıştır. Sâmerrâ şehri 835-892 yılları arasında Abbâsî hilafetinin merkezi olmuştur. Abbâsî tarihinde bu dönem "*Sâmerrâ Dönemi*" olarak isimlendirilmektedir.

Yaklaşık altmış yıl süren Sâmerrâ dönemi tarihçiler tarafından Abbâsî tarihinde “*Birinci Türk Nüfuz Dönemi*” olarak kabul edilmektedir. Sâmerrâ dönemi boyunca Türkler ordudaki güçlerinin artmasına paralel olarak hilafet merkezinde ve vilayetlerde önemli mevkilere tayin edilmişlerdir. Sâmerrâ döneminde, Türk komutanlar devletin askerî ve idarî kadrolarına, kısacası devletin mukadderatına hâkim olmuşlardır. Bu dönemde artan Türk nüfuzuyla birlikte Abbâsî halifelerinin gücü azalmaya başlamıştır. Arap şairlerinin bu dönemdeki halifeleri kafesteki kuşlara benzetmeleri çalışmanın adının “*Kafesteki Halifeler*” olmasına ilham kaynağı olmuştur.

Sâmerrâ dönemi boyunca Türk komutanların boyunduruğundan kurtulmak için mücadele eden Abbâsî halifeleri, bu uğurda tahtlarından ve hayatlarından olmuşlardır. Öyle ki Sâmerrâ dönemi boyunca hüküm süren sekiz Abbâsî halifesinden peşpeşe beş tanesi Türk komutanlar tarafından hilafetten indirilerek öldürülmüşlerdir. Öte yandan Türk komutanlar da Abbâsî halifeleri ile aralarında vuku’ bulan iktidar mücadelelerinde ağır kayıplara uğramışlardır. Birkaç tanesi istisna edilecek olursa Abbâsî tarihinde adından söz ettiren önemli Türk komutanların neredeyse tamamına yakını halifelerle olan iktidar mücadelelerinde hayatlarını kaybetmişlerdir.

Sâmerrâ dönemi Abbâsî tarihinde çok önemli olayların ve kırılma noktalarının meydana geldiği bir dönemdir. Her ne kadar kanlı iktidar mücadeleleri yaşansa da Türkler, Sâmerrâ dönemi boyunca devleti haricî ve dâhilî saldırılara karşı korumuşlardır. Özellikle uzun yıllar boyunca devam ederek devleti yıkılma noktasına getiren, Azerbaycan’daki Bâbek el-Hürremî isyanı ve Güney Irak’taki Zenci Kölelerin İsyanı Türk ordusunun üstün gayretleri ile bastırılabilmiştir. Türk ordusu devleti dâhili ve haricî saldırılara karşı korurken hilafet merkezinde bulunan Türk asıllı komutanlarla Abbâsî halifeleri arasında güç ve iktidar savaşları

yaşanmıştır. Çalışmanın konusu, Sâmerriâ dönemi boyunca meydana gelen iç ve dış olaylardan ziyade hilafet merkezinde Abbâsî halifeleriyle Türk komutanların arasında yaşanan iktidar mücadelesi olacaktır. Bu çalışmada Türklerin İslâm dünyasına asker olarak dâhil olmaları ve Abbâsî hilafetine hâkim olma aşamaları da bariz bir şekilde görülecektir.

Fatih GÜZEL
ÇANKIRI 2020

İÇİNDEKİLER

Giriş	1
Abbâsîlere Kadar Türk-Arap İlişkileri	1
Abbâsîlerin İlk Dönemlerinde Türkler	7
Me'mûn Dönemi ve Türklerin Devlet Politikası Olarak Abbâsîlerin Hizmetine Alınması	17
Mu'tasım Dönemi (218-227/833-842)	23
Sâmerrâ'nın Kuruluşu ve Türk Nüfuz Dönemi	27
Afşin et-Türkî'nin Öldürülmesi	37
Vâsık Dönemi (227-232/842-847)	45
Mütevekkil Dönemi (232-247/847-861)	47
Halife Mütevekkil'in Türk Nüfuzundan Kurtulma Çabaları	49
İnak et-Türkî'nin Öldürülmesi	49
Devlet Merkezinin Şam'a Taşınması	54
Diğer Milletlerden Asker Toplaması	57
Mütevekkil'in Öldürülmesi	58
Muntasır Dönemi (247-247/ 861-862)	67
Müstâin Dönemi (247-252/ 862-866)	73
Otamış'ın Öldürülmesi	74
Bâğir et-Türkî'nin öldürülmesi	76
Müstâin ve Mu'tezz Arasında Hilafet Mücadelesi	80
Mu'tezz Dönemi (252-255/866-869)	93
Vasîf et-Türkî ve Boğa es-Sağîr'in Öldürülmeleri	97
Mu'tezz'in Öldürülmesi	103

Mühtedî Dönemi (255-256/ 869-870)	109
Salih b. Vasıf'ın Öldürülmesi.....	111
Bâyık Beg'in Öldürülmesi ve Halife Mühtedî'nin Azli	119
 Mu'temid Dönemi (256-279/ 870-892)	125
Muvaffak- Ahmed b. Tolun Mücadelesi	127
Sâmerrâ Döneminin Sona Ermesi	130
Sâmerrâ Döneminden Sonra Türkler	132
Sonuç	137
Kaynakça	143

KAYNAKÇA

- Abdullah b. el-Mu'tezz, *Divân*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, ty.
- Abdülaziz ed-Dürî, *el-Asru'l-Abbâsî el-Evvel*, Dâru't-Tâlia, Beyrut, 1988.
- Abdülazîz Muhammed Lümeylim, *Nüfuzü'l-Etrâk fî'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye ve Eseruhû fî Kıyâmi Medineti Sâmerâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1991.
- Abdûlmün'im Haşimi, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2003.
- Ağır, Abdullah Mesut-Şen, Mehmet Emin, "Abbâsî Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Boğa es-Sağır", *Turkish Studies*, 7/3, 2012, s. 13-20.
- Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, Müessesetü Hindâvî, Kahire, 2013.
- Aktan, Ali, "Mu'tezz-Billâh", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, ss. 390-391.
- Aktan, Ali, "Mu'temid-Alellâh, Ahmed b. Ca'fer", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, ss. 387-388.
- Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1987, I-IV.
- Apak, Adem, *Ana hatlarıyla İslâm Tarihi IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013.
- Aycan, İrfan, "Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri", *Türkler Ans.*, ed., H. Celal Güzel- Salim Koca- Kemal Çiçek, Ankara, 2000, IV, 317-351.
- Azimli, Mehmet, "Abbâsiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hâssa Ordusu", *Türkler Ans.*, ed. H. Celal Güzel- Salim Koca- Kemal Çiçek, Ankara, 2000, IV, 364-374.
- Bağdâdî, Ahmed b. Ali, *Târihu Medîneti's-Selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2001.
- Barthold Wladimir, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H. Dursun Yıldız, TTK, İstanbul, 1981.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya, *Futûhu'l-Buldân*, thk. Abdullah Enis et-Tıba', Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.
- Belevî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, *Sîretü Ahmed b. Tûlûn*, thk. Muhammed Kürd Ali, Mektebetü's-Sekâfe, Kahire, t.y.
- Boz, Ali, Abbâsiler Döneminde Türkler ve Afşin (Haydar b. Kavus)'in Hayatı, *Erciyes Üniv. Sosyal Bil. Ens. , 2010, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Bozkurt, Nahide, *Oluşum Aşamasında Abbâsî İhtilali*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000.

- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Hilafet Ordularının Menkibeleri ve Türklerin Faziletleri*, ter. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.
- Cehşiyârî Ebû Abdullah Muhammed, *Kitabü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, Matbaatü Mustafa Bâbî, Kahire, 1938.
- Dadan, Ali, "Arap-Türk Münasebetleri", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti VIII*, (Müslüman Türk Devletleri I), Siyer Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 22-105.
- Demirci, Mustafa, "Sâmerrâ", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, ss.70-71.
- Demirci, Mustafa, *Siyah Öfke, Çizgi Kitabevi*, Konya, 2005.
- Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud, *Ahbârü't-Tivâl*, thk. Abdül-mün'im Âmir, Vizâretü's-Sekâfî, İskenderiyye, Trs.
- Diyyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan, *Târihü'l-Hamis fî Ahvâlî Enfesi Nefis*, Müessesetü Şa'ban, Beyrut, t.y.
- Ebû Temmâm, Habib b. Evs b. el-Haris et-Tai, *Divân*, nşr. Muhammed Abduh 'Azzâm, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1976.
- Erkân Taha Süheyl, "Tedahhülü Anâsır et-Türkî fi Ta'yîni Vilâyeti'l-ahd fi'l-Asri'l-Abbâsî es-Sânî", *Mecelletü Âdâbi'l-Ferâhidî*, 2011, sayı.8, ss. 216-244.
- Faruk Ömer Fevzî, *el-Ceyş ve's- Siyâse fî'l-Asri'l-Emevî ve Matla'l-Asri'l-Abbâsî h. 41-334/m. 661-956*, Dâru'l-Mecd, Amman, 2004, 145.
- Faruk Ömer Fevzî, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye: Asru'l-Kuvve ve'l- İzdihâr*, el-Mektebetü'l-Vataniyye, Amman, 1998.
- Faruk Ömer Fevzî, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye: es-Sukût ve'l-İnhîyâr*, el-Mektebetü'l-Vataniyye, Amman, 1998.
- Günaltay, Şemseddin, "Abbasoğulları İmparatorluğunun Kuruluş Ve Yükselişinde Türklerin Rolü", *Belleten*, 1942, sayı. 23-24, ss. 177-205.
- Halil Şakir Hüseyin, "Cuhûdü'l-Hilâfeti'l-Abbâsî el-Mühtedî fî'l-Tesaddî li Saytaratî't-Türk h. 255-256", *Mecelle Âdâbi'l-Mustansırıyye*, 1987, sayı.15, ss. 485-508.
- Hasan Ahmed Mahmûd- Ahmed İbrâhim Şerif, *el-Alemü'l-İslâmî fî'l-asri'l-Abbâsî*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, t.y.
- Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, ter. İsmail Yiğit- Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1985.
- Hodgson, Marshall, *İslâm Serüveni*, ter. Kurul, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- İbn Asem Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, Dâru'l-Evdâ, Beyrut, 1991.
- İbn Abdi Rabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *İkdü'l-Ferid*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun, *Kitabu'l-İber*, Müessesetü'l-A'lamî, Beyrut, 1971.
- İbn Havkal Ebû Kasım, *Sûretü'l Arz*, Dâr'u Mektebetü'l Hayât, Beyrut, 1996.
- İbn Kesîr, İmadüddin Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî, Hecer, 1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Dârü'l-Meârif, Beyrut, 1987.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, *Tecâribü'l-Ümem*, thk. Seyyid Kisravî Hasen, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İbn Tağriberdî Cemalüddin Ebû'l-Mehâsin Yusuf, *en-Nücûmuz-Zâhira*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- İbn Tayfûr, Ebû'l-Fazl b. Tayfur Ahmed, *Kitabu Bağdad*. Mektebetu Neşri's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Kahire, 1949.
- İbn Tiktika, Ebû Cafer Muhammed b. Ali, *el-Fahrî fi Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Dârü's-Sâdir, Beyrut, ty.
- İbn Dihye el-Kelbî Ebû'l-Hattab Ömer b. Hasan b. Ali, *en-Nibras fi Tarihi Hulefâi beni'l-Abbâs*, thk. Mediha Şerkavî, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire, 2001.
- İbn Hallikân Ebû'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Ve-fayâtü'l-Ayân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut, Dârü Sadır, 1968.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ- Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut, 1995,
- İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, Dârü İbn Kesîr, Beyrut, 1988.
- İbnü'l-İmrânî, Muhammed b. Ali, *el-İnbâ' fi Târihi'l-Hulefâ*, Dârü Afâki'l-Arabiyye, Kahire, 1999.
- İbrahim Eyyüb, *et-Tarihü'l-Abbâsî: es-Siyasî ve'l-Hadarî*, Şeriketü'l-Ale-miyye lî'l-Kitâb, Beyrut, 1989.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1983.
- Karagöz, Aşır, “Abbâsî Halifesi Mu'tezz ve Dönemi (252-255/866-869)”, *Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kayseri, 20013.

- Karapınar, Mahmut, “Abbâsiler Döneminde Türklerin Siyasi Faaliyetleri”, *Türkler Ans.*, ed. H.Celal Güzel- Salim Koca- Kemal Çiçek, Ankara, 2000, IV, ss. 352-363.
- Kehhâle, Ömer Rıza *A'lâmü'n-Nisâ*. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984.
- Kırkpınar, Mahmut, “Abbâsilerde Türk Nüfuzunun Yükselişi ve Yeni Denge unsuru Olarak Türkler”, *Sakarya Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Dergisi*, 1997, sayı. I, s. 81-97.
- Kırkpınar, Mahmut, “Mütevekkil-Alellâh, Ca'fer b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, ss. 212-214.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf, *Kitabü'l-Vulât ve'l-Kudât*, Dâru Âbâ, Beyrut, 1908.
- Kitapçı, Zekeriya, *Türk Askeri Varlığının Orta Doğuda İlk Zuhuru*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987.
- Kök, Bahaddin, “Sâmerrâ'nın Kuruluşu”, *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, XIX, Erzurum 2003, s. 1-42.
- Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, çev. H. Dursun Yıldız, Anka Yayınları, İstanbul, 2003.
- Mehdî Abdülhumeyd Hüseyin, “el-Hâlife el-Mütevekkil Ale'l-lah ve Muhâveletü Nakli'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye min Sâmerrâ ilâ Dimeşk”, *Mecelletü Surre men Raê*, Câmiatü Sâmerrâ, 2012, sayı. 30, ss. 97-106.
- Menasir Muhammed Abdülhafız , *el-Ceyş fi'l-asri'l-Abbasi el-evvel : 132h.-232h.*, Dâru Mecdelavi, Amman, 2000.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Matbaatü Beril, Leiden, 1893.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zeheb*, thk. Kemal Hasen Mer'î, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2005.
- Miguel, André, *Doğuştan Günümüze İslâm Medeniyeti*, ter. Ahmet Fidan, Hasan Menteş, Birleşik Dağıtım Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Muhammed Feyyaz İzzî, el-Hilâf beyne'l-Ceyş ve'd-Devle fi Zilli'l-Abbâsî hilâle Fetra h. 247-334/861-945, *Ürdün Yermük Üniv. Basılmış Yüksek Lisans Tezi*, 2001.
- Muhammed Hudari Bek, *Muhâdarât Târihu'l-Ümemmi'l-İslâmiyye ed-Devletü'l-Abbâsiyye*, el-Mektebetü'l-Ticâriyye, Kahire, 1934.
- Muhammed İbrahim Abdülcenâbî, “Medînetü Sâmerrâ Âsîmetü Hilâfeti'l-Abbâsiyye min seneti h. 221-279”, *Mecelletü Câmiatü Tikrit li'l-Ulûm*, XIX, sayı. 12, ss. 269-309.
- Muhammed İlhamî, el-Abbâsiyyûn ed-Duafâ, Müessesetü'r-Risâle, Kahire, 2013.
- Muhammed İlhamî, *el-Abbâsiyyûn el-Ekviyâ*, Müessesetü'r-Risâle, Kahire, 2013.

- Narşâhî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer, *Tarihu Buhara*, nşr. Emin Abdülmeccid el-Bedevisi- Nasrullah Mübeşşir et-Tirâzî, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1965.
- Nüveyrî, Şehabettin Ahmed b. Abdülvehhab, *Nihayetü'l-Ereb*, tah. Said Abdülfettah Aşûr, en-Nehdatü'l-Mısıriyyeti'l-Âmme, Kahire, 1985.
- Özdemir, Mehmet Nadir; "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2005, sayı: 18, ss. 211-230.
- Pamukçu, Ekrem, *Bağdat'ta İlk Türkler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- Pinto, Olga, "Feth b. Hakan", çev. Hakkı Dursun Yıldız-Neyire Milani, *İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Dergisi*, 27, İstanbul 1973, s. 41-58.
- Safedî, Halil b. Aybek, *Kitabü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed Arnat-Türki Mustafa, Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, Beyrut, 2000.
- Said Abdülfettah Aşûr, "Arap Dünyasını Savunmada Türklerin Rolü", *İki Tarafın Bakış açısından Türk-Arap Münasebetleri*, ter. Halil İbrahim Kaçar IRCICA-Arap Birliği Araş. Ve Incl. Ens., İstanbul, 2000, ss.317-372.
- Said Abdülfettah Aşûr, "Araplar ve Türkler Arasında İlk Tanışma", *İki Tarafın Bakış açısından Türk-Arap Münasebetleri*, ter. Halil İbrahim Kaçar, IRCICA-Arap Birliği Araş. Ve Incl. Ens. İstanbul, 2000, ss.277-316.
- Sakallı, Talat, "Hadislerde "Türk" Mefhumu ve Rivayetlerdeki Çağrıştırdığı Zihniyetin Analizi" , *Uluslararası Türk Dünyasının İslâmiyete Katkıları Sempozyumu I*, Isparta, 2007, ss. 227-242.
- Seâlebî, Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed, *Kitabu Letâifü'l-Meârif*, ed. P. De. Jong, London, ty., s. 15.
- Sıbt İbnü'l-Cevzi Şesüddin Ebü'l-Muzaffer, *Mirâtüz'-Zaman fi Tevârihi'l-Ayân*, Dâru er-Risâletü'l-Âlemiyye, Beyrut, 2013.
- Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahya, *Ahbâru'r-Râzî Billâh ve'l-Müttakî Lillâh*, Dâru'l-Mesîra, Beyrut, 1979.
- Suyûtî, Cemalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Târîhu'l- Hulefâ*, thk. Muhammed Gassan, Vizâratü'l-Evkâf Katar, 2013.
- Şen, Mehmet Emin, " Abbâsîlerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler", *Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Doktora Tezi*, Konya, 2008.
- Şeşen, Ramazan, "Eski Araplara Göre Türkler", *İstanbul Üniv. Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1969, XV, ss. 11-36.
- Şevkî, Dayf, *Asru'l-Abbâsiyyu's-Sânî*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1975.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Meârif, Beyrut, 1967.

- Terzi, Mustafa Zeki, “Abbâsîler Döneminde Askeri Teşkilat”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, Ankara, 1986.
- Tevfik Sultan Yüzbekî, “Nüfuzü'l-Etrâk es-Siyâsî fi'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye”, *Mecelletü Âdâbi'r-Râfidîn (Irak)*, 1998, sayı. 31, ss. 237-251.
- Toğan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.
- Topuz, Hatice Kübra, “Abbâsî Başşehri Sâmerâ ve Abbâsî Tarihinde Sâmerâ Dönemi”, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikisi Dergisi*, 2011, cilt: IX, sayı: 18, s. 83-112.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969.
- Ulyâ Yahya Ali el-Cebîlî, “Anâsıru'l-Ceyşî'l-Abbâsî ve Âsâruhâ alâ Hilâfet, l-Abbâsiyye min 132-232 h/ 759-836 m”, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, Câmiatü Binhâ (Mısır)*, 2015, sayı. 40, ss. 1306-1351.
- Ya'kûbî Ahmed b. İshak b. Ca'fer b. Vazih, *Kitâbu'l-Buldân, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye*, Beyrut, ty.
- Ya'kûbî, Ahmed b. İshak b. Ca'fer b. Vazih, *Tarihu Ya'kûbî, Şeriketü'l-İ'lamî li'l-Matbûât*, Beyrut, 2010.
- Yakut el-Hamevî, Şihabüddin Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldan, Dâru's-Sâdır*, Beyrut, ty.
- Yıldız, Hakkı Dursun “Abbâsîler Devri Türk Kumandanları (I) İnaka-Türki”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1971, s. 51-58,
- Yıldız, Hakkı Dursun, *İslâmiyet ve Türkler*, Kamer Yayınları, İstanbul, 2000.
- Yılmaz, Nevin, “Abbâsî İhtilalinde Türkler”, *Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya, 2007.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyer'u A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut-Salih es-Semir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1983.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Beyrut, 2003.